Asiantuntijalausunto eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle

MIKÄ VOI PELASTAA MAPALLON? TYÖ VAI TYÖSTÄ KIELTÄYTYMINEN?

Ilman työstä kieltäytymistä maapallolla ei ole tulevaisuutta. Siksi aiheen tulisi nähdäkseni kiinnostaa tulevaisuusvaliokuntaa, koska muuten sillä ei ole mitään, mitä käsitellä.

Yhä useammille vaikuttaa olevan arkipäiväisessä elämässään jollakin tavoin selvää, että planeettamme elinkelpoisuutta uhkaavan ilmastonmuutoksen, luontokadon, geo- ja biokemiallisten kiertokulkujen perustavan muuttumisen syynä on ennen kaikkea nykyinen taloudellisen tuotannon järjestämisen tapa. Siksi pyritään tekemään elämisen ja työskentelyn tapojen suhteen sellaisia ratkaisuja, jotka pikemminkin vähentävät kuin kasvattavat ympäristön kuormitusta.

Työstä kieltäytymisellä en siksi tarkoitakaan kieltäytymistä mistään määrätyistä konkreettisista ”töistä” vaan yleisesti ottaen kieltäytymistä elämästä ja työskentelemästä sillä tavoin, että se uusintaa ja laajentaa pääoman yhteiskunnallista ylivaltaa. Työstä kieltäytymisellä tarkoitan siis kieltäytymistä siitä osasta, kohtalosta ja elämäntavasta, johon työvoimaansa myymään pakotettujen ihmisten odotetaan mukautuvan. Työstä kieltäytymistä voidaan siten pitää eräänlaisena arkipäivän poliittisena strategiana, jonka sen harjoittajat saattavat nähdä esimerkiksi edustuksellista poliittista vaikuttamista toimivampana keinona pyrkiä muuttamaan yhteiskunnallisia valtasuhteita. Kyse ei kuitenkaan ole missään tapauksessa pelkästään yksilöllisistä elämänvalinnoista, vaan päinvastoin tarkoituksena on vastustaa ajatusta siitä, että ”ekologia lähtee kotoa”, yksilöllisistä kulutusvalinnoista ja niiden syyllistämisestä. Jotta planeettamme pelastaminen sitä tuhoavalta kapitalismilta on mahdollista, tarvitaan työn kollektiivista uudelleenmäärittelyä.

Jos työstä kieltäytyminen ymmärretään kieltäytymisenä elämän elämisestä nykyisen tuotantojärjestelmän ensisijaisesti edellyttämällä tavalla, näen keskeisinä arkipäivän työstä kieltäytymisen muotoina esimerkiksi sellaiset ammatinvalinnat, jotka eivät tähtää mahdollisimman suuren rahatulon saamiseen, vaan toiminnan motivaationa ovat olennaisesti muut tekijät. Näitä ei kuitenkaan tule tarkastella yksilöllisinä valintoina vaan laajempina tendensseinä, maailmankuvan ja arvojen muutoksina, jotka syntyvät jokapäiväisessä toiminnassa ja kanssakäymisessä.

Nähdäkseni monet valitsevat nykyisin esimerkiksi hoiva-aloilla työskentelemisen, koska kokevat sen ”eettisemmäksi”, siis sekä maapallon että toisten ihmisten kannalta paremmaksi vaihtoehdoksi kuin työskentelemisen niillä ”kasvualoilla”, joille työvoimaa nykyisin haluttaisiin suunnata. Kun ihminen, jolla riittäisi osaamista tarvittaessa koodaajaksi ryhtyykin varhaiskasvatuksen opettajaksi, merkitsee tämä lopulta oikeastaan vaaditusta ”osasta”, etiikasta ja elämäntavasta kieltäytymistä. Työstä kieltäytyminen kertoo siitä, että työn mielekkyys, eettisyys ja palkitsevuus ovat yhä useammalle rahatuloa tai yhteiskunnallisiin odotuksiin vastaamista merkittävämpi tekijä elämän keskeisissä ratkaisuissa. Siksi ne aiheuttavat haasteita myös sellaisille yhteiskuntapoliittisille toimille, jotka pyrkivät ohjaamaan toimintaa ennen kaikkea taloudellisin kannustimin.

On toki usein korostettu, että esimerkiksi varhaiskasvatuksen ja terveydenhuollon merkitys myös taloudelliselle arvonluomiselle on nykyisin ensisijaisen tärkeä. Nykykapitalismin keskeisillä tuotannonaloilla ratkaisevassa asemassa on ”ihmisen tuottaminen ihmisen avulla”, ihmisen tuottaminen kaikkine suhteineen aivojen ja ruumiin kokonaisuutena. Niinpä myöskään hoiva-aloilla työskenteleminen ei tosiasiassa tarkoita, että ei osallistuttaisi yhteiskunnallisesti taloudellisen arvon luomiseen, päinvastoin. Sen sijaan kiista koskee tässä itse yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti tunnustetun *arvon mittaa* ja tuotannon järjestämisen tapaa.

Tietenkin näillä aloilla palkkataso on osittain juuri työn ”kutsumusluonteen” vuoksi mahdollista pitää matalana ja työolot ovat resurssipulan vuoksi hyvin raskaita. Siksi hoiva-aloille päätyneet pyrkivät usein pakemaan alalta eri keinoin. Yksi keino, jonka näen hyvin mielenkiintoisena työstä kieltäytymisen muotona, on ryhtyminen yrittäjäksi voidakseen työskennellä itselle mielekkäämmilllä tavoilla ja esimerkiksi keskittyä asiakkaiden hyvinvointiin tehokkuuden sijaan. Sekä työmarkkinoiden sukupuolittuminen että mikroyrittäjien tai yksinyrittäjien heikko asema nykyisessä talouden säätelymuodossa uhkaavat kuitenkin samalla tavoin ajaa tällaisia valintoja tehneet prekaarit työläiset kaikkein pahimpaan ahdinkoon. Vastaavanlaisessa tilanteessa ovat usein erilaiset elämäntapayrittäjät, jotka eivät tavoittele niinkään taloudellista hyötyä, vaan ovat tehneet harrastuksestaan - kalastuksesta, kahvinpaahtamisesta, leivonnasta tai muusta - yritystoiminnan perustan. Nykyinen talousjärjestelmä (tai tulonjaon muodot) eivät tunnusta näitä vallitsevista tuotannon järjestämisen tavoista pakenemisen - eli tässä mielessä työstä kieltäytymisen - tapoja arvoa luoviksi, minkä vuoksi, kuten sanottu, ne usein ajavat nykytilanteessa ihmisiä poikkeukselliseen taloudelliseen ahdinkoon. Näissä kuitenkin voidaan nähdäkseni havaita alkeismuotoja tulevista työn ja elämän järjestämisen tavoista.

Tällaisia alkeismuotoja, jotka osoittavat että vaihtoehtoiset tuottamisen tavat ovat myös mahdollisia, syntyy myös niin sanotuissa paikallisen vaihtotalouden (erilaisten aikapankkien tai vielä epämuodollisempien vaihto- tai kiertokokeilujen piirissä) muodoissa tai esimerkiksi ei-teollisen ja ei-kapitalistisen maatalouden muodoissa, joita on edelleen olemassa ja jotka ruokkivat tosiasiassa edelleen suurimman osan maailman väestöstä. Niissä viljelypalstat ovat pieniä, ja kemiallisia lannoitteita tai teknisiä laitteita käytetään varsin vähän, mikä pitää yllä viljelijöiden itsenäisyyttä. Niissä ihmiset toimivat tiiviisti yhdessä paikallisten ekosysteemien kanssa. Niihin liittyy myös erilaisia paikallisen avoimen tutkimuksen kokeiluja, joissa maatalouden tuottavuutta kehitetään ilman siemenviljan tai lannoitteiden patentointia. Hyvin tärkeässä asemassa onkin lähituotannon ja lähellä tapahtuvan jakelun sekä itsehallintoon perustuvien osuustoimintamuotojen kehittäminen. Myös Suomen maaseudulla erilaisilla tiloilta tapahtuvan suoramyynnin järjestelyillä on edelleen paljon suurempi merkitys kuin kaupungeissa usein nähdään, ja vielä joitakin vuosikymmeniä sitten se oli vieläkin suurempi.

Sen lisäksi että tällaiset tuotannon ja jakelun muodot tukevat tuottajien itsenäisyyttä, ne tarjoavat usein laadullisesti paljon parempia tuotteita kuin keskusjohtoinen teollisuus. Siksi ne nostavat esiin olennaisia ongelmia siitä, heikentääkö tuotannon ja jakelun keskittyminen myös elämänlaatuamme, erityisesti ruuan laatua.

Työstäkieltäytymisen ontologia

On tärkeää painottaa myös, että nähdäkseni työstä kieltäytyminen jaettuna arjen poliittisena strategiana ei tarkoita niinkään ”talouslaskua” (ns. degrowth), elintason tai elämänlaadun heikkenemistä, leikkauksia tai kieltäymyksiä, vaan päinvastoin uudenlaisen rikkauden tai runsauden luomista. Tämä runsaus perustuu kuitenkin uudenlaisten, solidaarisempien ja nautinnollisempien ihmisten välisten suhteiden rakentamiselle, eikä siksi ole maapallon kestokyvyn kanssa ristiriidassa.

Näin ihmistä ei nähdä uusklassisen taloustieteen mukaisena taloudellista etuaan maksimoivana toimijana, eikä ylipäätään ympäristöstään tai muista ihmisistä riippumattomana yksilönä. Ympäristökriisi ja eri talouskriisit ovat nostaneet yhä voimakkaammin esiin sen, että toisistaan riippumattomia yksilöllisiä toimijoita ei tosiasiassa ole olemassa, vaan olemme kaikki täysin riippuvaisia sekä toisistamme että laajemmin maapallon ekosysteemin kokonaisuudesta. Nykyisen kaltaisessa monimutkaisen keskinäisriippuvuuden yhteiskunnassa on siksi mahdotonta väittää, että kukaan olisi esimerkiksi niin sanotusti itse ansainnut esimerkiksi omaa vaurastumistaan.

Viime vuosikymmeninä vallitseva talousajattelu on perustunut ajatukseen suljetusta taluoudesta, jossa vain taloudellisten toimijoiden hyötyfunktiot määrittävät sitä, mitä tuotetaan tai vaihdetaan. Luonto vaikuttaa näihin järjestelmiin vain joko positiivisina tai negatiivisina ”ulkoisvaikutuksina”, joita voidaan hinnoittelun avulla pyrkiä sisällyttämään hyötylaskelmiin. Keskeisenä myyttinä tai pikemminkin lasten satuna tämän ajattelutavan perustelemisessa on toiminut kertomus ”yhteismaiden tragediasta”: oletus, että ainoastaan omistussuhteet ja yksilöllisen taloudellisen hyödyn tavoittelu voivat taata resurssien tehokkaan hyödyntämisen ja säilyttämisen.

Työstä kieltäytymisen jokapäiväisten liikkeiden keskeinen ajatus on: meillä on parempaakin tekemistä! Yksilöllisen vaurastumisen sijaan keskeiseksi nähdään yhteisvaurauden muotojen tuottaminen ja niistä huolehtiminen. Suljetun, luonnosta eristetyn talouden ja toisista eristetyn, toisia vastaan kilpailevan yksilön sijaan lähtökohtana toimii ajatus täydellisestä keskinäisriippuvuudesta ja kanssa-tekemisestä.

Eettisesti tämä voi tarkoittaa myös toimintakyvyn laajenemista, ajattelun rikastumista ja voimien vapautumista, kun niitä ei tarvitse jatkuvasti sitoa oman uran edistämiseen ja toisia vastaan kilpailuun. Yhdessä toimiminen, kanssa-tekeminen ei siis lainkaan tarkoita yksittäisten ihmisten toimintakyvyn rajoittamista vaan päinvastoin. Tämä on toki ollut jo vuosikymmeniä selvää myös kapitalistiselle liikkeenjohdolle: juuri tästä syystä esimerkiksi modernin liikkeenjohdon ”guru” Peter Drucker kehotti jo 1980-luvulla yritysjohtajia ottamaan mallia vapaaehtoistyötä siinä, miten työntekijöitä saadaan motivoitua. Maailmaa ei siis luoda yksilöiden välisen hyötykilpailun vaan yhteisen rikkauden luomistyön kautta.

Onko tulevaisuutta?

Lyhyesti sanoen ajatus työn antamasta identiteetistä, arvokkuudesta tai jopa työstä ihmisen elämän tarkoituksena liittyy nähdäkseni ns. Fordistiseen teolliseen kapitalismiin ja siihen liittyneeseen palkkatyöyhteiskuntaan. Sen ajatuksen iskostaminen ihmisiin, että

(toisen palveluksessa tehtävä) työ voisi olla ihmisen itseilmaisun, identiteetin tai arvokkuuden lähde on vaatinut vuosisatoja kestävää, usein väkivaltaista ruumiiden ja mielten koulimistyötä. Osaltaan ajatuksen leviämiseen myötä vaikutti 1900-luvun institutionaalinen työväenliike, joka sitoi tietyt keskeisten teollisuusalojen työntekijät tuottavuuden kehittämiseen jakamalla osan kehityksen hyödyistä nousevien palkkojen muodossa. Tähän eräänlaiseen teolliseen yhteiskuntasopimukseen kuului olennaisesti nouseva elintaso, usein suurehko omistusasunto, auto, mahdollisuudet lomamatkoihin ja esimerkiksi lihan päivittäinen syöminen. Teollisen elämäntavan ekologisen kestämättömyyden havaitseminen liittyykin keskeisesti yhteen työetiikan kyseenalaistamisen kanssa.

Jälleen kerran toistaakseni, työstä kieltäytymisellä en siis tarkoita ainoastaan yksilöllisiä ratkaisuja, vaan yhteiskunnallista muutosprosessia, jossa olennaisessa asemassa on työn kollektiivinen ja poliittinen uudelleenmäärittely, mutta myös esimerkiksi kysymys uusien teknologioiden käyttötapojen kohtaamisesta. Esimerkiksi tuoreessa Eurofoundin työmarkkinoiden nykytilaa ja ihmisten elinoloja koskevassa raportissa todetaan robottien ja tekoälyn kehityksestä, että ne muokkaavat työtehtäviä uudelleen, eivät poista niitä ja voivat parhaimmillaan vähentää toisteisia, mekaanisia työtehtäviä sekä vapauttaa ihmisten aikaa ongelmanratkaisuun ja luovaan ajatteluun. Toisaalta ne voivat myös rajoittaa työntekijöiden itsenäisyyttä ja lisätä valvontaa. Historiallisten esimerkkien, kuten höyrykoneen historian, pohjalta voidaan todeta, että ratkaisevassa asemassa tältä kannalta ovat nimenomaan erilaiset vallitsevilla tavoilla työskentelemisestä kieltäytymisen muodot.

Kuten aiheeseen liittyvä, usein erilaisia moraalipaniikin muotoja sisältävä julkinen keskustelu osoittaa, jo pelkästään sanojen ”työstä kieltäytyminen” lausuminen ääneen nähdään uhkaavana: ikään kuin olisi mahdollista että jo pelkkä asiasta puhuminen voisi aiheuttaa muutoksia ihmisten ajattelussa ja jokapäiväisen toiminnan muodoissa.

Lopuksi totean vielä, että yleisesti ottaen maapallon kestokyvyn ja elämän rajallisuuden tiedostaminen näyttää vaikuttavan asenteisiin työtä ja elämälle asetettuja tavoitteita kohtaan. On turha esimerkiksi tehdä mitä tahansa vain saadakseen merkinnän ansioluetteloonsa ja töitä tai toimeentulon joskus tulevaisuudessa, koska koko tulevaisuuden olemassaolo on epävarmaa. Alamme lähestyä yhä konkreettisemmin jo 1970-luvulla punk-nuorison havaitsemaa tilannetta: There is no future! Tulevaisuutta ei ole. Esimerkiksi loputon työnteko eläkekertymän takaamiseksi saattaa tuntua turhalta, jos maapallo ehtii tuhoutua elinkelvottomaksi ennen eläkeikää - jota lisäksi jatkuvasti nostetaan.

Helsingissä 20.5. 2025

Eetu Viren

Kirjallisuus

Aglietta, Michel & Espagne, Étienne: *Pour une écologie politique : au-delà du Capitalocène*, Odile Jacob, 2024.

Boyer, Robert: *The Future of Economic Growth. As New Becomes Old*, Edward Elgar, London, 2004.

Eurofound (2025), *Living and working in Europe 2024,* Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Guattari, Félix: *Kolme ekologiaa*, Tutkijaliitto, 2007.

Guillibert, Paul: *Exploiter les vivants, Une écologie politique du travail*, Éditions Amsterdam, 2023.

Haraway, Donna: *Staying with the Trouble*, Duke University Press, 2016.

Tordjman, Hélène: *La croissance verte contre la nature*, La Découverte, 2021.